

kielentutkimukseen. Tästä johtuu se, että teoksen metodinen osa sisältää joitakin sellaisia aineksia, jotka tosin varmasti olivat uusia jokaisessa 50-luvun amerikkalaiselle yleisölle tarkoitetussa lingvistiisessä esityksessä, mutta jotka nyttemmin ovat menettäneet itsestäänselvyytensä. Luvussa I lingvistiikka määritellään kielien tieteelliseksi tutkimukseksi. On selvää, että kaiken tutkimustyön on täytettävä tieteellisyyden vaatimukset. Asiayhteydestä ilmenee, että Dinneen tarkoittaa »tieteellisellä» (scientific) tutkimuksella bloomfieldilaista luonnontieteellisesti orientoitunutta tutkimusasetusta, joka on »empiiristä, eksaktia ja siksi objektiivista» (s. 4). Ottaen huomioon sen, miten paljon generativistien ja deskriptivistien välillä on 1960-luvulla käyty teoreettista keskustelua, on näin yksioikoinen »tieteellisyyden» määritelmä katsottava miltei vastuuttomaksi. Olisi ollut paikallaan ainakin huomauttaa, että nykyisessä lingvistikassa metodologiaa koskevassa keskustelussa kiistellään hypoteettis-deduktiivin (selitys ja todennus) menetelmän tieteellisyydestä.

Lepschyn asenne on kriittisempi. Kuitenkin hän löytää paljon positiivista sanottavaa strukturalistisen tradition jokaisesta osasesta. Hän epäilemättä onnistuu karsimaan lukijalta sellaiset luulot, että lingvistiikka olisi jokin metodiaitta, josta jokainen voisi käydä noutamassa omien tarpeidensa mukaan mitoitettun menetelmän. Tästä johtuu teoksen terveellisyys ja suositettavuus. Lingvistiikka on kriittinen foorumi, jossa yksi kysyy enemmän kuin kymmenen etsii vastata. Lepschyn asenne tietysti johtuu viestintätilanteesta. Ainakin osa tarkoitettusta lukijakunnasta koostuu henkilöistä, joilla on valmiiksi urautuneet käsitykset kielitieteestä. Dinneen lingvistiikkaa metodivarastona korostava asenne (luvut 1—3) lienee ymmärrettävissä siten, että hänen yleisönsä enemmistöltä puuttuu lingvistinen peruskoulutus. On pedagogisesti välttämätöntä antaa jotakin, jolle voi rakentaa. Dinneenin toinen pedagoginen ratkaisu on ehkä

onnistuneempi. Teoksen jokaisen luvun lopussa on tarkistustehtäviä. Näin lukija saa kuvan siitä, millaisiin asioihin tulee kiinnittää huomiota. Tosin tehtävät olisi ollut syytä rajoittaa historiallisiin tosioihin.

Lepschyn teos sisältää lisäksi kielitieteen, informaatioteoriaa ja kognitiivista kääntämistä. Liitteenä on Harro Stammerjohannin esitys Saksan strukturaalista kielitieteestä (s. 160—182; pääniminä Seiler, Winter, Weinreich, Coseriu, Pilch). Teos on saatavana myös englanninkielisenä (London: Faber and Faber 1970) ja ranskankielisenä (Paris: Payot 1968) käännöksenä. Italialainen alkuperäisteos on ilmestynyt Torinossa 1966.

Kumpaa tulisi suosittaa? Kumpaakin. Dinneeniä varsin kiintoisana standardityönä, jolla on sekä vahvoja että heikkoja puolia, Lepschyä luksustuotteena.

Martti Nyman

Vanha kirjaviro tutkimuksen kohteena

JULIUS MÄGISTE *Vanhan kirjaviron kysymyksiä*. Tietolipas 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1970. 89 s.

ARNOLD KASK *Eesti kirjakeele ajaloo*. TRÜ rotaprint. Tartu 1970. I osa 174 s., II osa 468 s.

Professorit Julius Mägiste ja Arnold Kask kuuluvat siihen ikäpolveen, jonka nuoruus- ja miehuusvuodet liittyivät kiinteästi itsenäisyysajan Viroon. Akateemisten opintojen jälkeen keskittyi molempien työ Tarton yliopistoon ja sen yhteydessä toimineeseen viron kielen seuraan (Akadeemiline Emakeele Selts). V:n 1944 tapahtumat aiheuttivat sitten Mägisten siirtymisen Ruotsiin, Lundiin, jonka yliopistoa hän palveli eläkeikänsä saakka. Kask jäi kotikaupunkiinsa Tarttoon ja toimii nykyään sikäläisen yliopis-

ton viron kielen professorina. Viime vuosina on yhteinen harrastus, viron vanha kirjakieli, johtanut molemmat tutkijat käsittelemään samantapaisia aiheita.

Mägisten kirjan otsikkoon liittyy täydentävä lisäys »tutkielmia viron kielen varhaisvaiheista 1200-luvulta 1500-luvun lopulle». Tarkasteltavana on siis pitkä ajanjakso, neljäsetä vuotta, mutta vironkielistä ainesta tuolta ajalta on jälkipolville säilynyt perin vähän. Vanhimmat viron- ja liivinkieliset sanat — enimmäkseen kylläkin henkilön- ja paikannimiä — sisältyvät ns. Henrik Lättiläisen kronikkaan (Henrici Chronicon Livoniae), joka on kirjoitettu 1220-luvulla. Mägisten laskelmien mukaan tämä latinankielinen kronikka sisältää 22 liiviläistä ja 9 virolaista henkilönnimeä sekä 29 liiviläistä ja 60 virolaista paikannimeä. Appellatiivista ainesta sen sijaan on paljon vähemmän. Substantiiveja on neljä: 1) *kile-*, *kili-*, *kylegunda* 'hallintopiiri', 2) *maia*, *maya* 'virol. joukkojen kokoontumispaikka', 3) *malewa*, *malwea* 'sotajoukko' ja 4) *waypa* 'vaippakangas'. Kolmessa tapauksessa esiintyy verbi: 1) *Laula! Laula! Pappi!* (tässä myös subst.), 2) *Maga magamas* ja 3) *magetac*. Näistä Mägiste tarkastelee yksityiskohtaisesti toista ja kolmatta. Liiviläismiehen huudahdus *maga magamas* on hänen mukaansa figura etymologica eli vartalontoistorakenne. Tämän tyyppiä ilmauksia Mägiste on löytänyt liivistä: *ta süüb süömäs*, so. syö ja syö, »syö syömistään». Esitettyään myös eräitä muita muodosteita Mägiste lopuksi toteaa, että »figura etymologica on ollut suosiossa liivissä jo ikimuistoisista ajoista, ja siksi ei ole ihme, että sellainen esiintyy jo Henrikin kronikan ilmauksessa *maga magamas*». — Muotoa *magetac* on yleensä pidetty I infiniitiivinä ja tämän mukaisesti on otaksuttu, että virossa olisi sananloppuinen *k* ollut säilyneenä vielä 1200-luvulla. Jos muoto käsitetään infiniitiiviksi, niin ilmaus ei ole mielekäs, huomauttaa Mägiste. Hänen mukaansa olisi kyseessä vanha saarenmaalainen passiivin imperatiivi, jonka lähtömuodoksi olisi konstruoitava

**mayattakoi*. Saarenmaan murteissa käytetään nykyäänkin sg. 2. pers:n imperat.-muotoja, joiden loppuna on *-g* tai *-k*, esim. *ää tulg* 'älä tule', *ee itlek* 'älä sano'. Nämä Mägiste palauttaa *-koi*-loppuisiin asuihin **tulko*, **juutelko*. Muodosta **mayattakoi* olisi jo varhain kadonnut loppu-*i*, ja sen jälkeen olisi tapahtunut sekundäärisen loppuvokaalin kato. Tässä yhteydessä olisi toivonut Mägisten ottavan puheeksi Müllerin saarnoissa esiintyvän kielteisen imperatiivin *ella satak* 'älä saata', jonka hän myöhemmin (s. 55) ohimennen mainitsee. Voitaneenko sille ylipäänsä konstruoida muunlaista lähtömuotoa kuin **sättak*? Muotoon **tulko* rinnastuva **sätlayoi* tuskin tulee kysymykseen, koska virosta on jo varhain kadonnut vokaalien välinen *γ* painottomassa asemassa.

Vanhin vironkielinen painotuote, josta on varmoja tietoja, on v. 1535 ilmestynyt S. Wanradtin ja J. Koellin katkismus. On kuitenkin mahdollista, että jo kymmenen vuotta aikaisemmin oli painettu vironkielinen kirja, sillä marraskuussa 1525 saatiin eräs kauppias kiinni, kun hän yritti salaa kuljettaa Riikaan menevään laivaan »liivin, lätin ja viron kansankielisillä kirjoilla täytetyn tynnyrin», kuten Mägiste sanoo. Kirjat määräsi Lyypekin senaatti poltettavaksi harhaoppisina luterilaisina teoksina. Paul Johansen, joka on julkaissut oikeudenkäynnissä laaditun asiakirjan, oletti, että kyseinen poltettavaksi määrätty teos oli luterilainen messuja kastekirja, jossa yksien kansien sisällä oli viroksi, liiviksi ja lätiksi (latviaksi) käännetty teksti.

Melko perusteellinen esitys sisältyy kirjaan vanhimmasta jälkimaailmalle säilyneestä vironkielisestä painotuotteesta, Wanradtin—Koellin katkismuksesta. Säilyminen on kylläkin tässä tapauksessa liioitteleva sana, sillä itse asiassa on alkuaan noin 140-sivuisesta kirjasta säilynyt vain rippeitä, 11 lehteä, eikä yksikään aivan ehyenä. Kirjan viimeinen lehti, jossa mainitaan painopaikka ja -aika, on kuitenkin säilynyt niin hyvin, että näistä seikoista ei ole epäilyä. Kirja on ollut kak-

sikielinen, alaksalais-virolainen. Teoksella oli miltei sama kohtalo kuin edellisessä kappaleessa mainitulla, sillä Tallinnan maistraatti kielsi kirjan levittämisen pian sen ilmestymisen jälkeen. Katkismuksen fragmentit löytyivät erään 1500-luvun keskivaiheilla sidotun teoksen kansitäyteestä. Kun Mägiste on jo aikaisemmin (1930) selostanut katkismusta kielelliseltä kannalta Virittäjässä, en puutu enää tähän puoleen.

Toiseen niin ikään Virittäjässä aikaisemmin julkaistuun (1954) tekstiin Mägiste sen sijaan esittää useita muutoksia artikkelissaan »Uusi virolainen tekstilöytö 1500-luvulta (Boieruksen teksti)». Kyseessä on puolalaisen, ruotsalaista syntyperää olevan jesuiitan Laurentius Boieruksen teksti, joka on kirjoitettu vuosien 1587 ja 1595 välillä. Virittäjässä teksti on julkaistu löytäjensä, latvialaisen Haralds Biezais'in lukutavan mukaisesti. Julkaisija, prof. Andrus Saareste on tosin tehnyt eräitä korjauksia ja lisännyt kielellisiä selityksiä. Kirjassaan Mägiste julkaisee uudestaan alkuperäisen virolaisen tekstin täydellisenä, sitten nykyisen kirjoitustavan mukaiseksi muutettuna, nykyviroksi tulkittuna ja lopuksi suomennoksena. Mägiste on lukenut eräät kohdat toisin kuin Saareste ja paikoin tulkinnut tekstiä toisella tavalla. Poikkeamat johtuvat lähinnä siitä, että Mägiste on pitänyt silmällä myös puolankielistä rinnakaistekstiä, joka kuului samaan käsikirjoitusteeseen. Mägisten mielestä on mahdollista, että virolainen käänös olisi tehtykin puolalaisen pohjalta, koska Etelä-Viro 1500-luvun lopulla kuului valtiollisesti Puolan yhteyteen. Ruotsalaista tekstiä on vaikeampi pitää virolaisen pohjana jo senkin vuoksi, että se on huomattavasti pitempi (ruotsal. 67 r. — virol. 41 r.).

Suunnilleen samalta ajalta kuin edellinen on peräisin Mainzin kaupunginkir-

justosta v. 1962 löytnyt virolainen teksti, joka sisältää Isä meidän -rukouksen, Ave Marian, uskontunnustuksen, Mooseksen kymmenen käskyä, viisi »pyhän ristinkirkon käskyä» ja katolisen kirkon seitsemän sakramentin nimet. Tekstin on julkaissut tallinnalaissyntyinen baltiansaksalainen tutkija Hellmuth Weiss aikakauskirjassa *Zeitschrift für Ostforschung* v. 1963 (»Ein estnisches Sprachdenkmal aus der Zeit der Gegenreformation»). Mägiste pitää todennäköisenä Weissin olettamusta, että tekstin on kirjoittanut saksalais-syntyinen jesuiitapater Johannes Ambrosius Völcker (Welterus, Welther), joka toimi Tartossa 1582—1600. Völckerin tekstiä käsittelevässä kirjoituksessaan Mägiste sanoo (s. 65): »On ilmeistä, että käsiteltävän tekstin monet piirteet on samastettava G. Müllerin hiukan myöhemmin (v. 1600—1606) julkaistujen¹ pohjoisvironmurteisten saarnojen kielenkäyttöön.» Näistä hän mainitsee myös esimerkkejä. Yhtäläisyydet johtuvat ehkä siitä, arvelee Mägiste, että Völcker on käyttänyt samaa tai samanlaista lähdettä — painettua tai käsikirjoituksena ollutta — kuin Müllerin. Mägiste perustelee kantansa lähinnä sillä, että pohjoisvirolaiset muodot ja sanat ovat Völckerin tekstissä enemmistönä.

Kirjansa viimeisessä luvussa Mägiste tarkastelee kielelliseltä kannalta viittä lyhyttä käsikirjoitusta, jotka ovat peräisin 1500-luvulta ja jotka on aikaisemmin julkaistu A. Saaresten ja A. R. Cederbergin toimittamassa kokoelmassa »Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739». Siinä on otettu puheeksi eräitä ortografisia seikkoja, arkaistisia äännepiirteitä sekä lainasanoja. Kirjaan sisältyvät suppea-alaisemmat artikkelit »Mikä on Vanhan Tallinnan *Daida*?» ja »*Sepp*-sana vanhimpien virolaisten asiakirjojen yhdysnamuotoisissa ammattinimityksissä» sivuutan tässä vain maininnalla.

¹ Sanonta on suomalaista lukijaa erehdyttävä, sillä Müllerin saarnat julkaistiin vasta 1891. Ajanjakso 1600—1606 tarkoittaa vuosia, jolloin Müller piti saarnansa tallinnalaiselle kirkkokansalle.

Kasken kirja alkaa laajahkolla luvulla »Eesti kirjakeele ajaloo periodeerimisest». Kask erottaa siinä kaksi pääjaksoa: ensimmäistä (1524—1857) hän nimittää pohjoisviiron perustuvan kirjakielen aikakaudeksi, toista (1857—) viiron kansallisen kirjakielen aikakaudeksi. Kumpikin on jaettu kolmeen alajaksoon; edellisessä niitä reunustavat vuodet 1524—1686, 1686—1813, 1813—1857, jälkimmäisessä vuodet 1857—1900, 1900—1940, 1940—. Vanhemman polven suomalainen lukija jää aprikoimaan, eikä viimeistä edellistä neljänkymmenen vuoden jaksoa olisi ollut aiheellista jakaa kahtia: 1900—1917, 1918—1940 (itsenäisyyden aika). Olihan sillä tapahtumalla, että Viro itsenäistyi ja sai omakielisen oppikoulun yläasteen ja yliopiston, kirjakieleenkin tuntuva vaikutus, koska valtiollinen elämä ja viironkielinen sivistys edellyttivät myös määrätietoista kielen kehittämistä, etenkin sen sanavarojen kartuttamista. Kuten Kask toteaa (II osa s. 377), oli vuoteen 1940 mennessä valmistunut yli 30 erikoisalojen sanakirjaa, joissa termien yhteismäärä nousi yli sadantuhannen. Nämä olivat miltei kaikki peräisin v:n 1918 jälkeiseltä ajalta.

Ensimmäisessä luvussa Kask mainitsee, että lokakuun (vanhaa lukua) vallankumouksen jälkeen laajenivat ja avartuivat viiron kirjakielen tehtävät, koska viroa ruvettiin käyttämään virastojen ja koulujen kielenä. Tarkemmin sanoen virolaiset saivat kansallisen ja kielellisen autonomian jo talvella 1917 helmikuun (vl.) vallankumouksen ansiosta. Juuri tällöin alettiin kipeästi tarvita myös korkeamman sivistyksen vaatimaa omakielistä sanastoa. Kask toteaa tämän itsekkin sanossaan: »Tungiv vajadus tekkis eestikeelse te oskussõnade järele pärast Veebruarirevolutsiooni.» Sama asia käy ilmi myös V. J. Veskin kirjoituksesta »Sooviavalduused matematikustele» kesällä 1917, jossa hän mainitsee, että seuraavasta syksystä lähtien on ruvettava opettamaan kouluissa matematiikkaa viiron kielellä ja näin ollen tarvitaan myös tällä alalla yh-

tenäistä sanastoa (Kask, II osa s. 375—376). Lokakuun vallankumous oli viiron kirjakielen kannalta merkityksellinen, sillä Viiron ja Venäjän (Neuvostoliiton) suhteet katkesivat täysin jo helmikuussa 1918, jolloin Viro julistautui itsenäiseksi valtioksi. Vuosi 1940, jolloin Viirosta tuli Neuvostoliiton osavaltio ja sen talousjärjestelmä muutettiin sosialistiseksi, sopii kyllä päätösvuodeksi. Viiron kielen rakenteessa ja oikeinkirjoituksessa ei tosin tapahtunut suuria muutoksia, mutta siirtyminen entisestä jyrkästi eroavaan poliittiseen ja taloudelliseen järjestelmään aiheutti muutoksia etenkin näiden alojen sanastossa. Tämä ilmenee havainnollisesti mm. siitä, että v. 1955 ilmestynyt »Poliitika ja majanduse oskussõnastik» sisältää virolaiset vastineet lähes 15 000 venäjänkieliselle politiikan ja talouden alaan kuuluvalla termillä.

Jaettuaan periodeihin kirjaviiron aikakauden Kask siirtyy tarkastelemaan 1500-luvun vähäistä kirjallisuutta. Tässä tulevat puheeksi osittain samat asiat, joita Mägistekin käsittelee, mutta ymmärrettävistä syistä tämä ei ollut vältettävissä. Perusteellisemmaksi muuttuu esitys, kun päästään 1600-luvulle, jolta ensimmäiset todella merkitykselliset tuotteet vasta ovatkin. Keskeisiksi nimiksi Kasken teoksessa kohoavat pohjoisviroa käyttäneet Georg Müller, Heinrich Stahl ja Heinrich Göseken sekä eteläviroksi kirjoittaneet Joachim Rossihnius, Johann Gutsclaff ja Adrian Virginius. Näiden käyttämää oikeinkirjoitusta Kask tarkastelee pitäen silmällä samanaikaista alajakaloista ortografiaa, heidän kieltään ottaen taustaksi viiron murteen. Kun viroa kirjoitettiin sekä Tallinnan että Tarton seudun murretta käyttäen, oli seurauksena, että vasta kehitysvaiheessa oleva kirjakieli muodostui epäyhdenäiseksi. Kahden murteen käyttö olikin viiron kirjakielen rasituksena 1800-luvulle saakka.

1600-luvun loppupuolella järjestettiin kaksi konferenssia, »piiblikonverents», joissa käsiteltiin yksityiskohtaisesti viiron kielen ortografiaa. Nimestä päätellen oli

keskeisenä kysymyksenä myös Raamatun saaminen kokonaisuudessaan viron kielelle. »Piibli Ramat, se on keik se Jum-mala Sanna» ilmestyi v. 1739. Enemmän työn sen kääntämisessä suoritti Anton Thor Helle. Jo ennen raamatunkäännök-sen ilmestymistä oli painosta valmistunut Hellen kielioppi (1732), joka oli edeltä-jäänsä John Hornungin kielioppia (1693) siinä suhteessa ansiokkaampi, että Helle antaa selvät säännöt Tallinnan seudun murteen käyttäjille. Raamatunkäännök-sen ortografiaa ilmentää havainnollisesti seuraava katkelma (Kasken kirjan mu-kaan siteerattuna): »Agga keigel ma-ilmal olli üks kele-murre ja ühhesuggused sanad. Ja se sündis kui nemad homiko poolt tee peäle läksid, siis leidsid nem-mad orgo Sincari maalt, ja jäid senna ellama.» Yksinäiskonsonanttia on vokaa-lien välissä merkitty toisinaan yhdellä kirjaimella (*keigel, kele, peäle*) mutta usein myös kahdella (*Agga, olli, ühhesuggused, sannad* ym.). Toisaalta kaksi samanlaista kirjainta voi olla geminaatan merkkinä: *murre* oli tässä yhteydessä luettava *m u r r e* eikä *m u r e*. Kuitenkin niissä tapauk-sissa, jolloin *nn* oli luettava geminaattana, oli edellisen kirjaimen päällä pituusmerk-kinä aaltokaari (esim. *minna* = minna, kun taas *minna* = mina). Vokaalien pituu-den merkinnässä oli niin ikään kahtalai-suutta; pitkän vokaalin merkkinä voi olla kaksi samanlaista kirjainta (*poolt, tee, maalt*) mutta usein vain yksi kirjain (*ma-ilmal, kele-murre*).

1800-luvun alkupuolisko oli viron kirja-kielessä samantapaista vanhojen tradi-tioiden tarkistusta ja uusien normien et-simistä kansankielestä kuin meilläkin. Vie-raisiin esikuviiin perustuva oikeinkirjoi-tus ja lauserakenne ei tuntunut enää tyy-dyttävältä varsinkaan virolaissyntyisistä kielenkäyttäjistä. Viron kirjakielen kehittä-jänä ansioitunut Otto Wilhelm Masing koetti korjata keston merkintää siten, että edellisen vokaalin päälle olisi pantu aksentti niissä tapauksissa, jolloin konso-nantti oli luettava geminaattana (esim. *källa, minna*). Ehdotus sai kyllä kannaa-

tusta, mutta jäi lopullisesti toteutumatta. Parempi menestys oli Masingin ehdotuk-sella uuden kirjaimen (*õ:n*) liittämisestä virolaiseen kirjaimistoon. Ehdotustaan hän perusteli v. 1820 julkaisemassaan artikkelissa »Vorschläge zur Verbesserung der esthnischen Schrift», mutta kului aikaa noin kolmekymmentä vuotta, en-nen kuin uusi kirjain oli lopullisesti va-kiinnuttanut asemansa. Masing oli myös yhtenäisen, Tallinnan seudun murtee-seen perustuvan kirjakielen innokas puol-taja. Toimittamassaan viikkolehdeissä (Marahwa Näddala-Leht) Masing kir-joiitti v. 1822 asiasta seuraavasti: »Wõime sedda kül julgeste, ja tõemõda teadmisest tunnistada, et se üks tühihi ja asjata waid-lemine olnud, ja weelgi on, kui mõnned sedda püüdwad toetada, et Tartu rahwas Tallinna kele kirja ei mõista. Kes umb-rummal, ehk kes kui wõera kele mees, makele (= maakeele, so. viron) põhja weel polle jõudnud kätte sada, se ei mõista kül mittokord ei kumbagi kirja, waid leiab igga lehhe peäl tummedust, ei mitte kele, waid sellepärrest, et ta issi kele wacsuse wacwas, ehk et temmal ei parrajat tundmist, egga muud polle.»

Viron kielen ortografiasta käytti pu-heenvuoron myös suomalainen A. I. Ar-widsson v. 1822. Hän mainitsi tarkan-neensa virolaisten puhetta ja katsoi, että virossa voitaisiin käyttää samanlaista ääntämisen mukaista ortografiaa kuin suomessa. Olisi siis kirjoitettava *mina, sina* eikä *minna, sinna*; *puu, luu* eikä *pu, lu; juures* eikä *jures*; *seddawisi* asemesta *seta-wiisi* jne. Ehdotus osoittautui kuitenkin ennenaikaiseksi. Vasta 1840-luvulla tuli sama asia uudestaan esiin, nimittäin Eduard Ahrensin kieliopissa (1843). Itse kirja oli saksankielinen, mutta sen lop-puun liitettyssä sanaluettelossa Ahrens käytti uutta kirjoitustapaa. Ensimmäinen vironkielinen kirja, jossa ortografia on Ahrensin suosituksen mukaista, on v. 1844 ilmestynyt G. H. Schüdlöffelin »Toomas Westen, Lapo rahva uso ärataja Norra maal». Tunnetuista Ahrensin aikalai-sista suhtautuivat Fr. Faehlmann ja Fr.

Kreutzwald epäroiden uuteen suomen kielen mukaiseen kirjoitustapaan. Edellinen, joka kuoli v.1850, ei sitä lopullisesti omaksunutkaan, ja jälkimmäinen luopui vanhasta ortografiasta vasta 1851. Kreutzwaldille antoi aiheen kannantarkistukseen kaksi akateemikko A. J. Sjögrenin kirjoitusta, joissa hän oli terävästi arvostellut viron vanhaa ortografiaa ja osoittanut, että se ei sopinut viron kielelle.

Kasken teoksen jälkimmäinen osa jakaantuu kahteen laajaan jaksoon. Edellisessä käsitellään yhteisen kansalliskielen kehitystä 1800-luvun jälkipuoliskolla, jälkimmäisessä viron kirjakielen säännötmistä ja kielenuudistusta. Näitä seuraa vielä lyhyt luku, jossa luodaan katsaus nykyiseen, venäjän kielen vaikutuksen alaiseen kirjakielen.

Toisen osan alussa käsitellään laajasti Fr. R. Kreutzwaldin osuutta kirjakielen kehittäjänä, erittäinkin uuden oikeinkirjoituksen vakiinnuttajana. Tämäkin uudistus vaati noin kaksikymmentä vuotta lopullisesti toteutuakseen. V. 1869 kirjoitti C. R. Jakobson: »Mullu aasta oli loomuliku kirjutamise viisis (so. uutta kirjoitustapaa käyttäen) kirjutud raamatute hulka jo kaunis kasvanud, ja tänavu? — Jah, tänavu võib meie armas laulik Kreutzwald ennast sest röömustada, et ta oma heas püüdmises kindlaste seisma on jäänud, sest tänavu on jo võit meie poolt.» V. 1872 päätti Eesti Kirjameeste Selts ruveta käyttämään toimitteisään uutta ortografiaa ja samana vuonna siirtyi siihen myös johtava virolainen sanomalehti »Eesti Postimees». Tarkoin dokumentoidut tietonsa Kreutzwaldin kannanotoista Kask on koonnut samanaikaisista virolaisista lehdistä sekä myöhemmin julkaistusta Kreutzwaldin kirjeenvaihdosta. Lähdeviitteitä onkin luvussa noin sata. Kasken kirjan välityksellä piirtyy Kreutzwaldista entistä tarkempi kuva myös monipuolisesti lahjakkaana ja arvovaltaisena käytännön kielimiehenä.

Verraten laajasti käsittelee Kask myös C. R. Jakobsonin toimintaa. Kävisi kuitenkin liian pitkäksi selostaa tässä yhtey-

dessä Jakobsonin periaatteita ja omia ehdotuksia, joista useimmat lopulta jäivät vain ehdotuksiksi, vaikka Jakobson itse saattoikin niitä kirjoituksissaan jonkin aikaa noudattaa. Hänen esikuvanaan oli myös useasti suomen kieli. Kun esim. Veske ehdotti kolmatta astetta merkittäväksi kahdella kirjaimella (*karja* 'karjan' mutta *karja* 'karjaa'), niin Jakobson katsoi, että merkki tulisi panna seuraavan vokaalin päälle ja kirjoittaa *karja* (= karjan) mutta *karjâ* 'karjaa', koska suomessa on tällöin pitkä vokaali. Jakobson suositeli muutenkin nojautumista Suomeen ja suomalaisen kirjallisuuteen; niinpä hän kirjoitti »Eesti Postimees» -lehdessä v. 1866, jolloin lehti vielä käytti vanhaa kirjoitustapaa: »Üksi seläbbi võime eddespidda ja ennast se eest hoida, et meie teiste pobboliks (»populiksi», so mäkitupalaiseksi) ei sa egga jä.» Ehkä aiheellisesti sanookin Kask Jakobsonia fennomaaniksi.

Merkittävin 1800-luvulla ilmestyneistä kieliopeista oli K. A. Hermannin »Eesti keele grammatik» (1884). Kask ei analysoi yksityiskohtaisesti kielioppia, vaan tarkastelee lähinnä siihen kohdistettua kritiikkiä sekä sen vaikutusta viron kirjakielen. Vaikka kyseessä oli ensimmäinen viroksi ilmestynyt viron kielen oppikirja, teoksen menekki oli aluksi heikko. Leviikin edistämiseksi turvaututtiin omalatautiseen keinoon: »Vanemuisen» juhlasalissa pantiin toimeen 16. 12. 1884 »suur pidu laulu ja muusika löbustusega», johon myytiin pääsylippuna Hermannin kielioppia. Lieneekö hintaa, 80 kopeekkaa, pidetty liian korkeana, sillä yleisömenestys jäi vähäiseksi. Huvi ja hyöty eivät käyneet käsi kädessä. Kirjan saama kritiikki oli epätasainen. Kärkevimmin arvosteli kielioppia Tarton yliopiston viron kielen lehtori, tri Mihkel Weske. Kasken oma arviointi sen sijaan on melko myönteinen. Hermannin kieliopista on peräisin paitsi vironkielinen kieliopillinen nimistö myös essiivin heikkoasteisuus (*pojana* pro *poegana*) sekä vokaalin merkitseminen matalampana astevaihtelutapauksissa hei-

kossa asteessa kuin vahvassa (esim. *viga: vead, tuba : toas*). Hermann esitti selvyiden vuoksi kirjoitettavaksi samaan tapaan kuin suomessakin imperf:n mon. 3. pers:n muodot (esim. *tulivad, palusivad*), ja tällaisia muotoja käytettiinkin jossain määrin 1900-luvun kahta puolta, mutta sitten palattiin entiseen käytäntöön (*nad tulid, palusid*).

Hermannin kieliopin ilmestymisen jälkeenkin jäi vielä useita kielenkäytön kysymyksiä avoimiksi. Näitä pohdittiin erityisissä kielikonferensseissa, joita pidettiin vuosina 1908—1911 vuoden väliajoin neljä. Konferenssin päätökset, »Eesti keele reeglid», toimitti julkisuuteen v. 1912 Johannes Voldemar Veski; hän olikin ainoa, joka oli ollut mukana kaikissa neljässä konferenssissa. Sitä seuranneina vuosina Veskillä oli keskeinen asema viron kielen kehittäjänä. Varsin merkittävää osaa tuli esittämään hänen toimittamansa v. 1918 valmistunut kielenopas »Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat»; siihen pohjautui vuosina 1925—1937 ilmestynyt Veskin ja Elmar Muikin toimittama »Eesti õigekeelsuse sõnaraamat». Kirja sisältää noin 130 000 kirjoitusasultaan vakiinnutettua ja merkitykseltään määriteltyä sanaa. V. 1919 Veski valittiin Tarton yliopistoon viron kielen lehtoriksi. Kielimiehenä hän joutui jäseneksi moniin toimikuntiin, joiden tehtävänä oli kehittää erikoisalojen sanastoa, ja hänen ansiostaan on viron kirjakielen luotu tuhansittain uusia oppisanoja. Oivallisena kielentuntijana Veskillä oli mahdollisuus käyttää hyväkseen viron rikasta kansankieltä ja runsaita johtimia. Hänen keskeisiä näkökohtiaan kielenkehittämissä olivat tarkoituksenmukaisuus, systemaattisuus, kansanomaisuus ja loogillisuus. Nämä periaatteet Veski esitti jo puheessaan »Eesti keele praegune arenemisjärg», jonka hän piti v. 1914. Siinä hän lausuu mm.: »Meie keele rikastamise peaallikas olgu rahvakeel, murded. Sealt tuleb sünonüümid kirjakeele juurde võtta, rahvakeele sugemete najal tuleks ka meie teadusliste oskussõnade kogu suurendada.

Juhtijaks olgu sel tegevusel omapärasuse-, otstarbekohasuse- ja võimalikult ka ilupõhjumõtted. Alles siis, kui murrete allikmeid selles edasichitamise töös rahuldada ei suuda, mindagu laenu tegema — Soomest, kultuurakeeltest ja mujalt.» Veskin monikymmenvuotisesta, tuloksiltaan runsaasta elämäntyöstä on Kasken kirjassa perusteellinen selostus. Kun Virittäjässä v. 1968 julkaistussa nekrologissa (s. 169—172) sitä on myös monipuolisesti valaistu, tyydyin tässä yhteydessä viittaamaan lehden kirjoitukseen.

Veskiä viisi vuotta nuorempi Johannes Aavik, jolla myös on merkittävä sija viron kirjakielen kehittämistyössä, oli enemmän esteettisesti suuntautunut eikä pitänyt turvautumista kielen omiin keinovaroihin yhtä keskeisenä periaatteena kuin Veski. Aavik, joka oli läheisessä yhteydessä Noor-Eestin kirjailijaryhmään, halusi kieltä kehitettäväksi etenkin kaunokirjallisuuden tarpeisiin. Ohjelmakirjoituksessaan »Tuleviku Eesti-keel», joka ilmestyi Noor-Eestin albumissa v. 1912, Aavik lausuu: »Ka emakeele suurem stiilline ja kõlaline ilu saab meie alaliseks püüdesihiks olema; Eufonia, keele jumalanna graatsiline kaaslane, juhib, ja sagedasti määravana, meid kõigis me uuenduste ja paranduste ettepanekuis.» Kirjoituksessaan »Keele kaunima kõlavuse poole» Aavik tekee konkreettisia ehdotuksia kirjaviron soinnukkuuden parantamiseksi: monikon tunnus *de* olisi korvattava *i*-tunnuksella, partitiivin päätettä *sid* tulisi välttää (kirjoitettava esim. *jalgu* pro *jalgasid*), illatiivi olisi muodostettava ilman *sse*-päättettä (esim. *külla* pro *külasse*), pitäisi välttää muotoja, joissa on monta lyhyttä tavua peräkkäin (kuten *kõnelemine*, *kõneleda*). Antaakseen ajatuksilleen ja uudistusehdotuksilleen enemmän kaikupohjaa Aavik perusti v. 1914 oman, Keeleline Kuukiri -nimisen aikakauslehden. Kaunokirjallisuuden kieleen olikin Aavikilla tuntuva vaikutus etenkin Venäjän vallan loppuvuosina.

Kasken kirjassa on yksityiskohtaisesti lueteltu Aavikin ehdotukset kielen uudis-

tamiseksi. Osa näistä kohdistui kielen äänteistöön, osa muoto- ja lauseoppiin. Kun Aavikin mielestä virossa esiintyy liian useasti *u*-äänne, hän halusi sen korvattavaksi *o*:lla niissä asemissa, joissa aikaisemmin oli esiintynyt *o* (esim. *mado* pro *madu*). Tämänkin varsin laajakantoisen ehdotuksen puolesta Aavik vetosi esteettisiin näkökohtiin: »Esteetilliset seisokohast ei lase ma yleldse mitte *o*-le vasto vaielda, vaid ytlen otsekohe et igayks, kes *o* esteetillist paremust ei tunnista, on pääliskaudne, on arenemata maitsega, on naiivne.» Helpottaakseen uudistuksen omaksumista Aavik laati yhdessä V. Ridalan kanssa erityisen *o*-sanaston (*o* sõnastik), jossa oli lueteltu *o*-vartaloiset sanat. Kun kielenkäyttäjien olisi tullut opetella sen avulla noin 600 sanaa, ei ehdotuksella ollut reaalisia mahdollisuuksia toteutua. Monista kielen muotoja koskevista uudistusehdotuksista oli seurauksena rinnakkaismuotojen käytön lisääntyminen ja kielen joutuminen haitalliseen käymistilaan, kun osa hyväksyi uudistuksen, osa sen sijaan noudatti entistä käytäntöä. Kieleen pysyvästi juurtuneista uusista muodoista on ehkä merkityksellisin suomen kielen mukainen superlatiivi (*kõrgeim, rikkaim, parim*), sillä aikaisemmin tämä vertailuaste oli virossa muodostettu perifrastisesti (*kõige kõrgem*).

Syntaksissa Aavik pyrki erityisesti pääsemään muukalaisesta sanajärjestyksestä paremmin viron kielen mukaiseen. Hän vastusti mm. sitä, että verbi asetettiin lauseen loppuun, kuten saksassa oli tavallista. Lähinnä Aavikin ehdotuksiin perustuu myös, että virossa ruvettiin suomen mukaisesti käyttämään runsaammin partiaalista subjektia ja predikatiivia.

Suomessa Aavik tunnetaan ehkä parhaiten viron sanavarojen väsymättömänä kartuttajana. Veskin tavoin on myös Aavik siirtänyt murre sanoja kirjakielen, mutta hän on vapaammin kuin Veski lainannut sanoja suomesta ja hieman muistakin kielistä sekä muodostanut itse uusia vartaloita. Ensimmäinen Aavikin omista sepitteistä on v. 1913 luotu *jaunis*, jonka

ainekset on saatu suomen *jalo* ja viron *kaunis* sanoista. Sitä seurasivat *veenma* (1914), *roim* (1916), *laip, kolp, relv, ese, lünk, siiras* ja *range* (1917). Aavikin luomista uusista sanavartaloista, joita on n. 150, on n. 30 saanut virossa pysyvän jalansijan.

Kahdesta käytännön kielimiehestä, Veskestä ja Aavikista, arvostaa Kask edellistä enemmän, mutta myös jälkimmäiselle hän antaa kauniin tunnustuksen: »Oleme tänulikud vanale keelemeistrile Johannes Aavikule kõige selle väärtusliku eest, millega ta on rikastanud meie kirja-keelt.»

Viron vanha kirjakieli on kiinnostanut Arnold Kaskea jo kauan aikaa. Tämä ilmenee mm. toisen osan lopussa luettelosta, jossa on mainittu tällä alalla liikkuvat Kasken aikaisemmat artikkelit. Paitsi näissä Kask on käsitellyt vanhaa kirjaviroa myös v. 1958 julkaistussa teoksessaan »Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandil». Näiden esitöiden ansiosta onkin v. 1970 ilmestynyt kaksiosainen »Eesti kirjakeele ajaloo» erittäin perusteellinen ja runsasisältöinen teos. Pieni viimeistely olisi vielä ollut kirjalle eduksi, sillä nyt siinä on muutamissa kohdin otettu uudelleen puheeksi jo aikaisemmillä sivuilla mainittuja asioita. Valitettavaa on, että kirjaa monistettaessa ei ole käytetty ladontatekniikkaa ja normaalia kirjainkokoja; sisällöltään arvokas teos olisi saanut olla painoasultaankin edustavampi.

Mägisten ja Kasken teosten välityksellä on nyt mahdollisuus perehtyä viron kirjakielen vaiheisiin ensimmäisistä hapuilevista yrityksistä viime vuosikymmenen loppuun. Mielipiteet siitä, miten kieltä olisi kirjoitettava, mikä murre olisi pantava kirjakielen perustaksi, kuinka sanastoa olisi kartutettava, ovat monesti poikenneet jyrkästikin toisistaan. Viron käyttö kirjakielenä lähti liikkeelle suppealta pohjalta, mutta kansallisen valvutumisen myötä valtasi kiinnostus omaa kieltä ja sen viljelyä kohtaan laajat piirit. Nykypolven virolaisilla onkin sen ansiosta rikas

kieli, jota voidaan notkeasti käytellä niin runouden kuin tieteenkin eri aloilla.

Veikko Ruoppila

Violaista ja kansainvälistä

F. VAKK *Suured ninad murdsid päid* . . . (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn 1970. 320 s.

Fraseologian tutkimus lienee minkä tahansa kielen tutkimuksen laiminlyödyimpiä aloja. Fraseologian tavaton merkitys kielellisessä ilmaisujärjestelmässä ei kuitenkaan ole voinut tutkijoilta jäädä huomaamatta. Joutuuhan kuka tahansa vierasta kieltä opiskelevakin alkeisasteen ohitettuaan ennen pitkää tekemään sen karvaan havainnon, ettei kielitaito olekaan vain sanojen ja grammaattisten sääntöjen hallintaa vaan myös kykyä ymmärtää ja käyttää lukuisia — jopa lukemattomia — kiinteitä sanontatapoja, joiden täydelliseen omaksumiseen ihmisikä on yleensä liian lyhyt. Syynä fraasiin tutkimuksen suosion vähäisyyteen lienevät ennen muuta monimuotoisen aineiston käsittelynä liittyvät hankaluudet. Jo peruskäsite fraasi on vaikea määritellä niin, ettei tulkinvaraisuutta jäisi. Fraseologian tutkiminen edellyttää sitä paitsi hyvin monenlaisten näkökohtien huomioonottoa; liikutaanhan rajamaastossa, jolla on kosketuskohtia ainakin etymologiaan, semantiikkaan, syntaksiin, stilistiikkaan, folkloristiikkaan ja psykologiaan. Kun fraseologia kaiken lisäksi on suurelta osalta hyvin kansainvälistä, sen tutkija joutuu laajalti tarkkaamaan sukulais- ja naapurikielten, vieläpä etäisempienkin kielten puheenparsia. Ei siis ihme, että

vain harvat ovat uskaltaneet moisille seitsemän sylen vesille.

Tätä taustaa vasten on Feliks Vakan teoksen *Suured ninad murdsid päid* . . . ilmestymistä pidettävä todellisena merkkitapauksena virolaisen fraseologian tutkimuksen alalla. Työn arvoa tuskin vähentää se, että tekijä on voinut jossakin määrin nojautua viime aikoina vilkastuneen neuvostoliittolaisen fraseologiantutkimuksen (erityisesti V. Vinogradovin) aikaansaannoksiin. Vakk on valinnut tutkimuskohteekseen viroin kielen somaattisen fraseologian, ts. ruumiin jäsenten ja elimien nimityksiin liittyvät fraasit, joista esiteltävään teokseen on kuitenkin sisällytetty vain (ihmisen) pään ja sen osien nimitysten ympärille sukeutuneet sanontatavat. On jo arvattavissa, että näin tärkeät sanat missä kielessä hyvänsä esiintyvät lukuisissa puheenparsissa, mutta luulisin sittenkin teoksen sisältämän inventaarin runsaudellaan ylittävän useimpien lukijain odotukset.

Vakk ilmoittaa poimineensa somaattiset fraasit 23 kaunokirjallisesta teoksesta sekä Keele ja Kirjanduse Instituutin viroin kirjakielen sanakirjan arkistosta; lisämateriaalia hän on haravoinut mm. erikäisistä sanakirjalähteistä. Aineistosta tuskin puuttuu viroin osalta mitään tekijän omaksuman käsittelytavan kannalta olennaista. Vakk on järjestänyt materiaalin niin, että kuhunkin sanaan liittyvät fraasit on jaoteltu ideologisiin perustein otsikoituihin ryhmiin ja yleensä vielä alaryhmiin. Pienimpänä jakoyksikkönä ovat suunnilleen synonyymisten varianttien ryppäät. Esim. ilmaus *võta silm näppu ~ näpu vahele* on sijoitettu kohtaan A. Nägemist väljendavad *silma*-fraseologismid. 1. *Silmade seisund, nägemistingimused, nägemise iseloom vms.* b). Kun se on yhdistetty motiivitaan ja merkitykseltään selvästi poikkeavaan sanontaan *ei näe sõrme silma pista*¹, tuntuu kuin erittelyä

¹ Sanonnalle Vakk mainitsee samantapaisen vastineen suomesta ja tarkahkon liivistä ja pitää motiivia ims. kielille ominaisena. Huomautettakoon vahvistukseksi, että Kujolan Lyydiläismurteiden sanakirjassa, joka tekijältä näkyy jääneen huomiotta, on samantapainen ilmaus: *ülen oli pimeä, ei nägünü ni silmah südäit* 'kovin oli pimeä, ei voinut nähdä edes omaan silmäänsä pistää' (s.v. *Silm*).